

DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA’NIN SAĞ CENAH TEFTİŞ SEYAHATI (13-26 MAYIS 1922)*

EASTERN FRONT COMMANDER, KAZIM KARABEKİR PASHA’S RIGHT SIDE INSPECTION TRIP (13-26 MAY 1922)

Osman AKANDERE **

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 13/06/2021 Düzeltme/Revised: 29/06/2021 Kabul/Accepted: 29/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Akandere, O. (2021). Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın sağ cenah teftiş seyahati (13-26 Mayıs 1922). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 57-69. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.951830>

ÖZ

Askerlik hayatının uzun yılları cephelerde geçmiş olan Kazım Karabekir Paşa, pek çok zor ve önemli görevlerde bulunmuş, “Şark’ın Fatih” unvanı ile anılacak kadar büyük başarılar kazanmış müstesna bir şahsiyettir. Üstlenmiş olduğu bütün vazifelerinde vatanseverliğinin yanında, mensubu olduğu Türk milletinin yüksek menfaatlerini her şeyin üstünde tutmuş büyük bir askerdir.

Genç yaşlarda savaş alanlarında tecrübe kazanarak, üstün bir kumandanlık meziyetine sahip olan Kazım Karabekir Paşa, ordu içerisinde sevilen ve sayılan bir paşa olmuştur. Arnavutluk ayaklanması, Balkan Harpleri, I. Dünya Harbi ve Türk İstiklâl Savaşı’nda çok önemli görevler üstlenmiş, büyük başarılar kazanmış ve hak ettiği bir şöhrete ulaşmıştır.

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Edirne mebusu seçilen Kazım Karabekir Paşa bu görevi üzerinde kalmak kaydıyla yine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Şark Cephesi Kumandanlığı’na atanmıştır. Şark Cephesi Kumandanı olarak giriştiği “Ermeni harekâtı” ile başta Kars şehri ve Iğdır kasabası olmak üzere birçok kaza, kasaba ve köyü Ermenilerin elinden kurtarmış ve haklı olarak Şark’ın Fatih” unvanı ile anılmaya başlanmıştır.

Kazım Karabekir Paşa Şark Cephesi Kumandanı olarak vatan topraklarına dâhil ettiği bölgelere 13-26 Mayıs 1922 tarihleri arasında teftiş ve tahkik amaçlı bir seyahat yapmıştır. Bu seyahati esnasında Kağızman, Iğdır Beyazıt ve Kars’a ve ayrıca teftiş bölgesindeki bazı küçük yerleşim yerlerine uğramıştır.

Bu çalışmada Kazım Karabekir Paşa’nın Iğdır ağırlıklı olmak üzere Kağızman ve Beyazıt, Zibni ve Vezinköy’ü içine alan teftiş amaçlı seyahati ve bu seyahat esnasındaki faaliyetleri ele alınacaktır.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye, osmanakandere@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7875-4214

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir Paşa, Şark Cephesi Kumandanı, Iğdır, Tetkik Seyahati

EXTENDED SUMMARY

The invention of writing constitutes a very important turning point in illuminating historical events. Because the invention of writing, which enables people to record their lives and therefore historical events, has given people the opportunity to immortalize what they see, hear and think. By their nature, people have wanted to go out of their living spaces and discover new places and meet new people. This desire, which stems from curiosity or adventure motivation, has taken people on commercial, cultural, religious or emotional travels. Historical and literary texts that correspond to the human need to see and know new places since ancient times have been called travelogues or travel notes. Travel books, which are among the sources that the discipline of history uses cautiously but so much, recorded the historical and geographical places of the period like today's cameras. In this respect, the information contained in the travelogues, which provides great convenience to the historian in the analysis of places and events, is extremely important.

In terms of being a source for historical researches, travel books bearing the impressions of people with military identity have more importance than others. Because military personnel, while recording information about the places they visited, generally acted more consistently both with the responsibility of statesmanship and with a certain knowledge and discipline. This increased the value of the information they recorded in their travel books. One of these is the travel notes of Kazım Karabekir, who is one of the important figures in the history of Turkey and worked in the Eastern Anatolia-Transcaucasia region, to the Iğdır Region. The impressions of Kazım Pasha, who fought with the Russians in the First World War and exhibited a diplomatic attitude to cooperate with the Russians in the peace period after the Armistice of Mudros, on his Iğdır trip sheds light on a historical issue. The information that the Pasha gave in his travel notes about the Iğdır region, where Turkish-Russian-Armenian relations were shaped in 1919-1921, is of the kind that will explain many unknowns.

Kazım Karabekir Pasha, who spent many years of his military life on the front lines, is an exceptional figure who has accomplished many difficult and important tasks and achieved great successes with the title of The Conqueror of the Orient¹. In addition to his patriotism in all his duties, he is a great soldier who has kept the high interests of the Turkish nation he belongs to above all else.

Kazım Karabekir Pasha, who gained experience in the battlefields at a young age and had the virtue of superior command, became a popular and respected pasha in the army. He played a major role in the Albanian uprising, the Balkan wars, the First World War and the Turkish War of Independence.

Turkey Grand National Assembly opened on 23 April 1920 elected deputy of Edirne Turkey Kazım Karabekir Pasha still stay on as long as this task has been assigned to the Grand National Assembly by the command to finance the Eastern Front. With the "Armenian operation" he started as the Commander of the Orient Front, many accidents, especially the city of Kars and the town of Iğdır, rescued the towns and villages from the hands of the Armenians and began to be rightly named as the Conqueror of the Orient.

Kazım Karabekir Pasha, as the Commander of the Orient Front, made a trip to the regions he included in the homeland between 13-26 May 1922 for inspection and investigation purposes. During this trip, he visited Kağızman, Iğdır and Beyazıt and Kars and some small settlements in the inspection area.

In this study, Kazım Karabekir Pasha's travel to and from Kağızman and Beyazıt, especially in Iğdır and its activities during this journey will be discussed.

Keywords: Kazım Karabekir Pasha, Commander of The Orient Front, Iğdır, Investigation Travel

GİRİŞ

Askeri eğitim kariyerini önce İstanbul Fatih Askeri Rüştiyesi ile Kuleli Askeri İdadisi'nde tamamlayan Kazım Karabekir, 1902 yılında Harp Okulu'ndan 1905 yılında da Harp Akademisi'nden birinciliklerle mezun olmuş ve Kurmay Yüzbaşı olarak Manastır'da göreve başlamıştır¹.

¹ Kazım Karabekir Paşa'nın askeri eğitim gördüğü yıllara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, *Hayatım*, Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kazım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 7-10.; Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 7-10.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'da ortaya çıkan Otuz bir Mart Vak'ası üzerine Selânik'ten gelen Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olarak Beyoğlu kışlalarının ve Yıldız Sarayı'nın ele geçirilmesinde ve isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. 1910'da Arnavutluk isyanının bastırılmasında da görev aldı².

Binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşı'na katıldı. 1913'de Edirne savunması sırasında Bulgarlara esir düştüyse de aynı yıl imzalanan antlaşma üzerine serbest bırakıldı³. I. Dünya Savaşı'nın başında yarbaylığa yükseltildi. 6 Mart 1915'de İstanbul'da 14. Tümen kumandanlığına tayin edildi. Tümeniyle birlikte Çanakkale savaşlarına katıldı, Fransızlara karşı savaştı ve başarılarından dolayı albaylığa terfi etti. Irak'ta bulunan Altıncı Ordu kumandanlığına tayin edilen Colmar von der Goltz Paşa'nın kurmay başkanı vekili olarak Kasım 1915'de Bağdat'a gönderildi ve 1916 yılında da 18. Kolordu kumandanlığına getirildi.

Kûtül'amâre'de İngilizlerle yapılan savaşlara iştirak etti. 2. Kolordu kumandanı ve İkinci Ordu kumandan vekili olarak doğuda Ruslara karşı savaştı. Rusların savaştan çekilmesinden sonra bölgede tedhiş faaliyetlerini arttıran Ermenilerle mücadele etmek üzere 31 Aralık 1917'de Üçüncü Ordu'ya bağlı 1. Kafkas Kolordusu kumandanlığına tayin edildi. Ağır kış şartlarına rağmen Erzincan'ı, Erzurum'u ve Hasankale'yi geri alarak bölge halkını Ermenilerin katliamından kurtardı⁴.

Kazım Karabekir Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusların terk ettiği elviye-i selâseyi (Kars, Ardahan, Batum) Ermeniler'den ve Gürcüler'den almak için harekâtını sürdürdü. 25 Nisan 1918'de Kars'ı kurtardıktan sonra 15 Mayıs'ta Gümrü'ye girdi⁵. Bu başarılarından dolayı 28 Temmuz'da mirlivâ rütbesine yükseltilerek Ermenistan ile Güney Azerbaycan'ı zapt etmekle görevlendirildi. 5 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirmek için Tebriz'e doğru ilerleyen İngilizleri geri püskürttü ve İran Azerbaycan'ına hâkim oldu. Osmanlı ordusunun diğer cepheelerde yenilgiye uğraması üzerine birliklerini Nahcivan'a çekmek zorunda kaldı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'a gelen Kazım Karabekir Paşa, kendisine teklif edilen Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisliği görevini kabul etmedi. İstanbul'da bir şey yapılamayacağını, kumandanların ordularının başına gönderilmesi gerektiği düşüncesindeydi⁶ ve bu düşüncesini ilgililere anlattı⁷. Bu düşüncesinin bir sonucu olarak Tekirdağ'daki 14. Kolordu kumandanlığını kabul etmeyerek kendi isteğiyle görev yerini 13 Mart 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlığına nakletti⁸.

² Cevdet Küçük, *Kâzım Karabekir (1882-1948)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 25, s. 150. Karabekir Paşa 31 Mart Vaka esnasındaki rolünü şöyle anlatır: “(31 Mart) Vak'asında Edirne'deki firkanın erkanı harp reisi olarak İstanbul'a geldim. Beyoğlu ve Yıldız cihetindeki harekâta iştirak ettim”. Bkz. Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız 2*, Haz. Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 86.

³ Gülay Sarıçoban, “Kazım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Mart 2017, s. 139.; F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 12.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 13.

⁴ C. Küçük, *Kâzım Karabekir*, s. 150.

⁵ F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 105-110.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 34-37.

⁶ Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'da görev alarak pasif hale gelmenin, vatanın karşılaştığı felakete seyirci kalmak olduğunu ve genç komutanların Anadolu'ya orduların başına gönderilmesi zaruriyetini ve kendisinin de doğuya tayin olunmasını, ilgililere telkin ve teklif etmiştir. Bkz. Nuri Köstüklü, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 15.

⁷ Kazım Karabekir Paşa yakın dostu Harbiye Nezareti Müsteşarı Miralay İsmet İnönü'den kendisini derhal Anadolu'ya göndermesini ricaında bulundu. Karabekir Paşa aynı isteği 1 Aralık 1918'de Cevat Çobanlı Paşa'ya, 10 Nisan 1919'da da Fevzi Çakmak Paşa'ya ilettili. Bu bilgi için bkz. Yaşar Semiz, “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, s. 193.

⁸ C. Küçük, *Kâzım Karabekir*, s.150.; F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 124.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 44-45.

Kâzım Karabekir 19 Nisan'da Trabzon'a ulaşarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle toplantı düzenledi. 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelip Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle görüştü ve bir kongre tertiplemelerini sağladı. Bu sırada Samsun'a çıkan Mustafa Kemal ile haberleşerek Erzurum'da buluşan Kâzım Karabekir⁹, müfettişlikten azledilen ve 8 Temmuz 1919'da askerlikten istifa eden Mustafa Kemal'e kendisini önceden olduğu gibi bundan sonra da kumandanı kabul ettiğini bildirdi¹⁰.

Sivas Kongresi'nin toplanmasında ve başarıyla sonuçlanmasında da Mustafa Kemal'e yardımcı oldu. Millî Harekât Esas Planı'na göre 14 Ocak 1920'de Şark Cephesi kumandanlığına getirilen Kâzım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne Edirne'den milletvekili seçildiği halde doğudaki görevini sürdürdü. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kendisine Erzurum valiliği görevini de verdi, Mütareke gereğince Türk ordusunun çekilmesinden sonra İngilizler tarafından Ermenistan'a ve Gürcistan'a verilen Elviye-i Selâsedeki tedhişçiliğe karşı Türk direnişçilerini destekledi. Bu üç sancağın Mîsâk-ı Millî içine alınmasını sağladı. Bölgede Ermeni mezaliminin artması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden harekât izni istedi¹¹.

Sevr Antlaşması'nın Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ve Bingöl'ü Ermeniler'e vermesi karşısında hükümet harekâta izin verdi. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, birliklerine taarruz emrini vererek 28 Eylül'de doğu harekâtını başlattı. 30 Ekim 1920'de Sarıkamış, Göle, Kağızman ve Kars'ı ikinci defa kurtardı. Başarılarından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla ferik rütbesine yükseltildi. Harekâta devam ederek 7 Kasım'da Gümrü'yü ve 12 Kasım'da Iğdır'ı aldı. Mütarekeye razı olan Ermenilerle müzakereler yaptı. 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalayıp¹² Ermenistan'ın Sevr Antlaşması'nda kendisine tanınan bütün haklardan vazgeçmesini sağladı. Ardahan da alınarak 23 Şubat 1921'de Çürüksu, Acara ve Batum kazaları dışında kalan elviye-i selâse toprakları kurtarıldı. Kâzım Karabekir'e "doğu fâtihi" unvanını kazandıran bu zafer Millî Mücadele'ye katılanların ümidini arttırdı. Buradaki birliklerin bir kısmı batı cephesine kaydırıldı¹³.

⁹ Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine pek sevinerek diyordu ki: "Mustafa Kemal'in gelmesine çok sevindim. Bunu bir aydır bekliyordum. Mustafa Kemal Paşa'yı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetimle tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm. Şifreyi iyice inceledim: 'Bana bir an evvel mülaki olması', pek uygun ve gerekliydi. Esasen İstanbul'da (11 Nisan günü son görüşmemizde), kendisine rica ettiğim de bu idi. Hususiyile bir aydan beri Doğu her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı. Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak, bir hareket noktası tesisinden sonra teşkilatça, kuvvetçe, maddi, manevi heybetli bir çıkış gibi batıya yuvarlanmak kolaydı ve Doğu zaferine dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkün bir emel olurdu." Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 29; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara 1993. s. 29-30.

¹⁰ Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal'e olan desteğiyle ilgili bkz. Osman Akandere, "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Y. 2002, Konya, s. 36-42.

¹¹ XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın çeşitli tarihlerde, doğuda askeri bir harekâta izin verilmesi için B.M.M' ne yaptığı tekliflerden sonra, 6 Haziran 1920'de Vekiller Heyeti'nce Kazım Karabekir Paşa'ya Elviye-i Selâse'nin işgaline karar verildiği bildirilmişti. Esin Derinsu Dayı, "Elviye-İ Selâse/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, s. 260.

¹² Ermeniler ile başlatılan Gümrü Görüşmelerine görüşmelere TBMM adına Kazım Karabekir, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey ve Erzurum Valisi Hamid Bey katılmışlardır. Görüşmeler 25 Kasım günü başlamış ve yapılan görüşmeler neticesinde 2/3 Aralık 1920'de saat 24:00'te her iki taraf temsilcileri tarafından barış kabul edilmiştir. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 846-847.; İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s.102.; Yunus Emre Tansü ve Zeynel Abidin Polat, "Kazım Karabekir Paşa'nın Diplomat Kişiliği", *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 24, Issue 25, s. 5454.

¹³ C. Küçük, *Kazım Karabekir*, s. 151.

1. Kazım Karabekir Paşa'nın Sağ Cenaha Yaptığı Tetkik Seyahati

Kazım Karabekir Paşa'nın 13 Mayıs'ta başlayıp 26 Mayıs'ta sona eren bu seyahati ile ilgili bilgiler Kazım Karabekir Paşa'nın yazdığı ve İstiklâl Harbimiz kitabının 1063-1066 sayfaları ile “Günlüklerinin 2. Cildinin 792-795 sayfalarında yer almaktadır¹⁴. Seyahat ile ilgili bir diğer bilgi Kültür Bakanlığı tarafından basılan ve Ali Eşref Uzundere tarafından hazırlanan “İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı” başlığıyla 2002 yılında yayınlanan kitabın 138-141 sayfalarında verilmektedir¹⁵. Ancak bu bilgi yeni bir bilgi olmayıp, Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbimiz isimli kitabındaki bilgilerin tekrarıdır.

Ancak bu bilgi aktarılırken ciddi bir tarih hatası yapılmıştır. Kitabın yazarı seyahat tarihinin başlangıcını 14 Mart 1920'de göstermiştir. Bu büyük bir hata ve yanlış bir bilgidir. Bu yanlış bilgi şöyle verilmektedir:

“Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Sürmeli Çukurunun Ermenilerden temizlenmesinden sonra bölgedeki birlikleri denetlemek üzere kurtuluştan 6 ay sonra 14 Mart 1920'de bölgeye bir gezi yapmıştır”

Yazar bu bilgiyi verdikten sonra “Kazım Karabekir Paşa, Milli Mücadeleyi anlattığı İstiklâl Harbimiz adlı eserinde Mayıs 1920'deki durumu şöyle anlatmaktadır” diyerek kitabında yer alan bilginin İstiklâl Harbimiz adlı eserden alındığını ifade etmiştir. Bu bilgide bir anlamda kendi verdiği tarih bilgisini tekrar yanlış bir şekilde yorumlamıştır. 14 Mart 1920'de başladığını belirttiği bu seyahati için İstiklâl Harbimiz isimli kitaptaki tarih bilgisini vererek “14 Mayıs”tan bahsetmiştir.

Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbimiz adlı eserinde verdiği bilgilerden seyahatin 13-26 Mayıs 1338(1922) tarihleri arasında yapıldığını anlamaktayız. Paşa kitabında 14 Mayıs günü için “14 Mayıs İzmir'in 1919 senesinde Yunanlılar tarafından işgalinin 4. Senesine basıyoruz” bilgisini vermektedir. Bilindiği gibi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali 15 Mayıs 1919'dur. İşgalin Osmanlı hükümetine İtilaf Devletlerince bildirildiği tarih 14 Mayıs 1919'dur. Kazım Karabekir Paşa' İzmir'in işgalinin 4. senesine basıyoruz ifadesiyle seyahatin kesin tarihini de belirtmiştir. Bu da Mayıs 1922'dir. Buna ilaveten seyahat öncesi ve sonrası olayların anlatıldığı sayfalarda Kazım Karabekir Paşa sık sık telgraf yazışmaları örnekleri vermektedir. Bu verilen örneklerdeki tarih 1338 yani 1922 tarihidir.

Kazım Karabekir Paşa bu seyahatinden günlüklerinde de bahsetmiştir. Yapı Kredi Yayınlarından 2021 yılında yayınlanan 3. baskısının 2. cildinin 792. sayfasında bu seyahatiyle ilgili bilgiler “13 Mayıs'ta sağ cenah seyahatine çıktık” sözleriyle verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla İstiklâl Harbimiz'deki verdiği seyahat tarihi, günlüklerinde bahsettiği 13 Mayıs tarihiyle uyusmaktadır. Seyahatin son bulunduğu tarihte 26 Mayıs 1922'dir. Nitekim Paşa günlüklerinde 26 Mayıs günü için “Kars'tan 2 gün sonra da trenle Sarıkamış'a hareket ettik.... Sarıkamış'ta sabahleyin yerler beyazlanmış.” bilgisini vermektedir¹⁶.

Karabekir Paşa'nın seyahati Sarıkamış'tan başlamış ve ilk olarak Kağızman'a gidilmiş, sonrasında da Iğdır ve Beyazıt ziyaret edilerek tekrar Iğdır'a dönmüştür. Karabekir Paşa Iğdır'dan sonra dönüş seyahatine başlamıştır. Dönüş seyahatinde de Pazarcık, Vezinköy ziyaret edilerek Kars'a gelinmiştir. Kars'tan da trenle tekrar Kağızman'a dönmüştür.

¹⁴ Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1063-1066.

¹⁵ Ali Eşref Uzundere, *İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 138-141.

¹⁶ Kazım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, C. 2, Haz.: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 795.

1.1. Kağızman Seyahati ve Yaptığı Teftişler

Karabekir Paşa bu seyahatini görev bölgesinin sağ cenahında bulunan şehir ve kasabalara yapmıştır. Seyahatin başlangıç noktası Sarıkamış'tır. Paşa ilk olarak Sarıkamış'tan Kağızman'a gelmiştir. Bu seyahatin Benlihmed'e kadar olan kısmı şimendiferle yani trenle gerçekleşmiş, bilahare yolculuğun kalan kısmı otomobille tamamlanmıştır. Karabekir Paşa üç buçuk saat süren otomobil yolculuğunda yarım saat kadar lastik tamiriyle zaman geçirdiklerini anlatmaktadır¹⁷. Seyahat Mayıs ayının içinde yapıldığı için Kağızman'daki ağaçların tamamen yapraklandığı, çiçeklerin büyük ölçüde meyveye dönüştüğünü Paşa şu sözleriyle anlatmaktadır: “*Kağızman çukurda olduğundan ağaçlar tümüyle yapraklanmış ve meyveler ufacak görünüyor, Ağaçlarda çiçek az kalmış. Akşamüstü sıcaklık +19*”

Kazım Karabekir Paşa Kağızman'da ilk olarak askeri kışlaları ve mektepleri teftiş etmiştir. Kendisinin onuruna Maarif Mektebinde öğrenciler tarafından bir temsil verilmiştir. Paşa'nın anlattığına göre öğrencilerin verdiği temsil Umumi Harp yani I. Dünya Savaşı yıllarında yazılmış eserlerden esinlenerek hazırlanmıştır. Konusu Padişahların azameti olan bu temsili öğrenciler ile birlikte halk ta izlemiştir. Kazım Karabekir Paşa kitabında öğrencilere izlettirilen bu temsil ile ilgili tepki gösterdiğini ifade etmektedir. Paşa bu tepkisini şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Muallimlere dedim ki: Bugün milletine ve vatanına ihanet eden bir Padişahla da mücadeledeyiz. Neden bu oyunlarla talebeye ve seyreden halka fena ruh veriyorsun, hususiyile Elviye-i Selâse'yi Ruslara kaptıran Padişah idaresi kurtaran ise milli iradedir. Kişinin istiklâl ve hürriyet aşkı, milletin azim ve iradesi hakkında tek bir söz yok. Hiç olmazsa eğlenceli oyunlarla müsamere programını tertib etmelisiniz”

Karabekir Paşa temsili hazırlayan ve öğrencilerin başında bulunan öğretmenin Kağızman'a ve okula yeni gelmiş olduğunu öğrenir ve bilahare bu öğretmeni çağırıp kendi açmış olduğu okullardaki çocuk oyunlarının öğretilmesini ister. Kitabındaki bilgiye göre bunun gereğini yapmış ve yeni gelen öğretmenler için bir “müsamere kursu” açtırmıştır¹⁸.

Kazım Karabekir Paşa 14 Mayıs'ta Kağızman'dan ayrılmış Karlı'da verilen bir saatlik molanın ardından¹⁹ Iğdır'a otomobil ile 7 saatlik bir yolculuktan sonra gelmiştir. Bu seyahati esnasında önce Kulp'u ziyaret etmiştir. Burada önce “iki pavyondan ibaret ikişer katlı kışlaları” gezmiştir. Muhteşem diye anlattığı bu askeri kışlaların temelleri atılmış bulunanların da askeri personel ile tamamlanmasını zaruri görmüş ve bu konuda ilgililere gereken emirleri vermiştir. Yine kışla içerisindeki meyve ağaçlarının susuzluktan yanmaya başladığını görmüş ve kuruyan kısımların yeşil dallara kadar budanması ve sulanmasını tembihlemiştir.

Kazım Karabekir Paşa bu seyahati esnasında Kağızman'a tekrar 20 Mayıs'ta gelmiştir. Kağızman'dan 22 Mayıs'ta ayrılarak Zibni'ye gelmiştir. İki gün kaldığı Kağızman'da kendi ifadesiyle şunları yapmıştır²⁰:

“21 Mayıs'ta Kağızman'da meşgul oldum. Tuz madenlerini gezdim. Bembeyaz tuz madeni kısm-ı sayan-ı hayret. Çar zamanı burası yalnız Çar'a mahsus imiş. Mektep çocuklarına Türk Yılmaz ve Süvari marşlarını öğrettim(...)22 Mayıs'ta Kağızman'dan Zibni'ye geldim.”

¹⁷ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1063. Ayrıca bkz. K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

¹⁸ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064. Nitekim Kazım Karabekir Paşa günlüklerinde “ Muallimleri Sarıkamış'ta oyun kursuna” bilgisini vermektedir. Dolayısıyla İstiklâl Harbimiz'de belirtildiği gibi öğretmen Sarıkamış'taki oyun kursuna gönderilmiştir. K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

¹⁹ K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

²⁰ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

1.2. Kazım Karabekir Paşa'nın Iğdır Seyahati

Kazım Karabekir Paşa Iğdır'a 14 Mayıs'ta Kağızman üzerinden 7 saatlik bir yolculuktan sonra gelmiştir. Paşa Iğdır yolunun Aras nehri boyunca devam ettiğini, şose olan yolun bazı yerlerinin bozulmuş olduğunu ve bozulan yolların tamiri için emir verdiğini belirtmektedir²¹. Paşa Iğdır yolu üzerindeki dağın hayret edilecek bir şekilde tuz olduğunu ve burayı işleten Düyün-u Umumiye idaresinin yerinde bu tuzun okkasını üç kuruş fiyatla sattığına dikkat çekiyor. Oldukça büyük ve mamur bir kasaba olarak gördüğü Iğdır'ın aynı zamanda bağlık ve bahçelik büyük bir düzlük ortasında bulunduğunu tasvir eden Kazım Karabekir Paşa burada halk ile yaşadığı bir olayı ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Bağlık, bahçelik olan Iğdır'a uzunca bir süre yağmur yağmadığından başta ekmek olmak üzere bazı temel ürünler zamlanmıştı. Halk büyük bir ıstırap içerisindeydi. Paşa'nın Iğdır'a geldiği duyulunca halktan bazı kimseler Kazım Karabekir Paşa'ya hitaben "yağmursuzluktan kırılıyoruz. Seni çok işitiyoruz, dindarsın iyisin, bize medet et" diyerek ondan yağmur duası yapmasını istemişlerdi. Kazım Karabekir Paşa halkın kendisi hakkındaki bu düşüncelerine teşekkür etmiş ve onlara "Fakat mededi Allah'tan istemeli ben sizin için dua ederim siz de kalbinizi Allah'a bağlayın ve yalvarın inşallah hayırlı bir yağmur gelir" demiştir.

Paşadan yağmur duasını yapmasını isteyenler "Bugün de yağmur yağmazsa mahvolduk kıtlık muhakkaktır, zaten şimdiden fakir fukara ekmeksiz kaldı" şeklinde serzenişlerine devam etmeleri üzerine Paşa onlara "Ümidinizi kesmeyiniz inşallah sıkıntıdan kurtulursunuz" cevabını vermişse de halk dağılmamış ve Paşa'dan dua yapmasını beklemeye başlamışlardır.

Kazım Karabekir Paşa geçmişte böyle bir durumu Diyarbakır bölgesinde Lice'de yaşadığını belirtiyor. Paşa bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Vaktiyle böyle bir vaziyete dahi Diyarbakır bölgesinde Lice civarında maruz kalmıştım. Ve müthiş güzel bir tesadüfün lütfu ile bu kolordu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duasından sonra gelmiş ve Kürtler üzerinde son derece mühim tesirler bırakmıştım."

Kazım Karabekir Paşa, Iğdır'daki durumun çok daha acı bir durumdu. Iğdır'ın nüfusça daha kalabalık olduğunu ve üstelik halkın da Türk olduğunu ifade eden Paşa'ya göre oldukça dindar olan Iğdır halkı iyi tanıdıkları bu kumandanın kendileri için şefaatçi olması için kıvranıp duruyorlardı. Iğdır halkını kurtaracak elinde hiçbir vasitanın olmadığını söyleyen Paşa gelişen olayları şöyle anlatmaktadır²²:

"Iğdır halkını kurtaracak elinde hiçbir vasita yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur da yağdığını da işitirdim. Birkaç örneğini de görmüştüm. Bu husustaki kanaatim şudur ki ıstırap sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceyi bulunca esasen bulutlar da yağmura dönüşüyordu. Dua da son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahammülün sonuna gelmişlerdi, esasen bu bölgenin en sıcak bölgesi olan Iğdır bölgesi şimdiden +21 idi. Yağmursuzluk ta mahsulü kavurmuştu. Halkın samimi ısrarı üzerine" kalbimi tamamen Cenab-ı Allah'a bağladım ve yalvarıyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz umarım ki Allah size yardımcı olacaktır dedim."

Yukarıdaki bu konuşmasından sonra Kazım Karabekir Paşa halkı selamlamış ve bilahare ikametgâhı için tahsis edilmiş binaya gitmiştir. Bunun üzerine de orada bulunan halk ta dağılmıştır. Karabekir Paşa bir müddet istirahat ettikten sonra akşamüzeri yürüyerek Iğdır çarşısına gelmiştir. Paşanın anlattığına göre kendisi tam çarşının ortasına geldiğinde yağmur

²¹ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

²² K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.1064.

yağmaya başlamıştı²³. Yağmur halkta büyük bir sevinç yaratmıştı. Kazım Karabekir Paşa o anı “*Her taraftan haykırışmalar, dualar yağmur şikirtisine tatlı bir name katıyordu*” sözleriyle ifade etmiştir. Halktaki bu heyecan ve yakarışlardan çok etkilenen paşa, bu olayı hayatımın en mutlu olayı olarak adlandıracak ve bu olayın kendisinde Kars’ın zaptı anından daha fazla tesir ettiğini söyleyecektir²⁴. Yağmurun yağmasından sonra Iğdır’da halkın ve bilhassa fakir fukara halkın dükkânlara koşarak ekmek aldıklarını, kıtlıktan kurtulan halkın büyük sevinç yaşadığını Karabekir Paşa’nın anlattıklarından öğreniyoruz²⁵. Karabekir Paşa yağmurun Iğdır’ yeterince yağdığını, bu yağmurda kendisinin iliklerine ıslanmaya kadar şehri gezdiğini, hatta rahatsızlanarak, boğazının müthiş bir şekilde ağrıdığını belirtmektedir.

Karabekir Paşa Iğdır’dan 15 Mayıs günü yine otomobil ile Beyazıt’a gitmiş orada iki gün kaldıktan sonra 17 Mayıs’ta tekrar Iğdır’a dönmüştür. Paşa 17 Mayıs’ta otomobil ile beş buçuk saat süren zahmetli bir yolculuktan sonra Iğdır’a gelmiştir²⁶. 18 Mayıs’ta Iğdır’da öğleden sonra önce Hükümet binasını ve bilahare de belediye, kışla ve hastaneyi gezen Karabekir Paşa bu teftişiyle ilgili bir olayı anlatmaktadır:²⁷

“Kasabada kaç ev ve kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar. Kaymakam bey 100-150 ev dedi. Arada elli fark var, yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer saysanız nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz dedim.”

Mülkiye-i Şahane’den mezun olmasına rağmen Iğdır Kaymakamı’nın çok sessiz ve tecrübesiz olduğunu söyleyen Kazım Karabekir Paşa odasının örümcekler içerisinde olmasına da tepki göstermiş ve kendisine nasihat etmiştir. Iğdır’da kaç ev olduğu konusunda kaza yöneticilerinin farklı bilgiler vermesine tepki gösteren Paşa, yöneticilerin kazada kaç mahpus olduğu sorusuna da cevap alamayınca şu sözlerle tepkisini göstermiştir²⁸:

“Askerlik şube başkanı kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 ev olduğunu söylediler. Kaç mahpus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Hâlbuki 7 mahbus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını hiçbir yerde alamadım.”

Iğdır’a geldiği gün sokakları çok pis bulan Kazım Karabekir Paşa bu konuda kaymakamı ve belediye başkanını uyardığını nitekim ikinci gelişinde şehri temiz bulduğunu belirtiyor. Paşa Iğdır’a ikinci defa gelişinde de bilhassa resmi kurumların ve hususi meskenlerin de temiz tutulmasını ve hatta canlı, cansız her varlıkla yakından ilgilenmeleri konusunda ilgilileri tekrar uyardığını görmekteyiz.

Iğdır’da bulunduğu sürede yakın çevrede de teftiş ve tetkik seyahatleri yapan Karabekir Paşa, şehre otomobille bir saat mesafede bulunan Markara köprüsüne gelmiştir. Yolu muntazam bulan Paşa köprüünün de 120 metre uzunluğundan pek sağlam demir bir köprü olduğu bilgisini vermektedir.

Bilahare tekrar Iğdır’a dönen Paşa teftişlerine devam etmiştir. Nitekim 19 Mayıs günü Iğdır’da bulunan alayı teftiş etmiştir. Alayı iyi bulduğunu belirten Paşa, alayın konferans

²³ Kazım Karabekir Paşa bu hadiseye Günlük’lerinde de bahsetmektedir. Günlüklerinde “*Yağmursuzluktan kırılıyorlarmış. Benden medet istediler. Garip tesadüf, dua ettim. Mükemmel yağmur geldi. Çarşıda ıslandım. Gece rahatsız oldum*” diyerek yağmur yağmasının bir tesadüf olduğunu ifade etmiştir. K. Karabekir, *Günlükler*, s.792.

²⁴ Kazım Karabekir Paşa bu olaydan etkilenişi konusunda “*Kars’a ateş ve kan arasında girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyordum. Hayatımın en mutlu zamanlarından birini yaşadım.*” demiştir. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064.

²⁵ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064.

²⁶ “*17 Mayıs’ta aynı yoldan Iğdır’a döndüm. Bu sefer 5.5 saatte geldik. Karabulak’tan sonra ki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık. 4 Kilometre kadar. Otomobiller hafif çıktı.*” Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1065.

²⁷ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1065.

²⁸ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

salonlarının da güzel olduğunu söylemektedir. Alaydaki subay ve askerlerin de meddi ve manevi kuvvetleri yerinde ve güçlü olduğunu belirtmektedir.

Aynı günün akşamı Iğdır Belediye Başkanının verdiği davete katılan Karabekir Paşa burada verilen ziyafete halktan ve şehrin ileri gelenlerinden olan davetlilerin olduğunu ve kendisinin onlarla hasbihal ettiğinden bahsetmektedir. Burada bulunan halktan bazı temsilciler paşaya bir kez daha minnettarlıklarını ifade etmiş ve bilhassa yağmurun yağmasıyla mahsullerinin kurtulduğunu, ekmeğin on iki kuruştan sekiz kuruşa indiğinden bahsetmişlerdir.

1.3. Kazım Karabekir Paşa'nın Beyazıt Seyahati

Kazım Karabekir Paşa'nın çıkmış olduğu tetkik seyahatinde uğradığı bir diğer şehir Beyazıt olmuştur. Paşa Beyazıt'a gitmek üzere bulunduğu Iğdır'da ayrılmıştır. Paşa Beyazıt yolculuğunun otomobille yedi saat sürdüğünü belirtmektedir. Beyazıt yolunun yokuşlu ama muntazam olduğunu söyleyen Kazım Karabekir'e göre Iğdır Beyazıt'tan daha aşağıda yani ovada olan bir yerleşim yeridir. Beyazıt ovasının tuzlu ve bataklık olduğunu, bu bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin Karabulak'taki güzel pınar yerlerini pislettiğini belirtiyor.

Kazım Karabekir Paşa 16 Mayıs gününü Beyazıt'ta geçirmiştir. Buradaki sıcaklığın +16 derece olduğu ve şehrin bir yamaçta kurulduğu bilgisini veren Paşa'ya göre şehir Umumî Harpte büyük ölçüde harap olmuştu. Şehirde yüz elli kadar kerpiçten yapılmış ve basık tavanlı, oldukça eski olan evin bulunduğunu söylemiştir. Paşa, bu evlerin İslâm ahaliye ait olduğunu ama şehirde birkaç da Kürt ailesinin bulunduğunu nakletmiştir²⁹.

Suyu oldukça bol ve güzel olan Beyazıt'ta bir de okul vardı. Okul fazla tahrip edilmemişti. Yani Paşa'ya göre zararsızdı. Yüzden fazla çocuğu eğitim gördüğü bu okulu da ziyaret eden Kazım Karabekir Paşa iki saat kadar çocuklarla meşgul olmuştur. Muhakeme ve münakaşalı eğitim usulü konusunda konuşmuş, değişik yaşlardaki bu çocuklara Çocuklar Ordusu ve Küçük Süvari marşlarını öğretmiştir. Paşa bilahare Beyazıt'taki eski kaleye çıkmıştır.

Kaledeki caminin güzelliğini hala koruduğundan bahseden Kazım Karabekir Paşa, bu caminin Umumî Harpte Ermeniler tarafından dinamitlenerek tahrip edildiğini belirtiyor. Beyazıt'taki tetkiklerine Kumandanlıkla devam eden Paşa'ya göre Kumandanlığın harem ve selamlık şeklinde mükemmel kovuşları vardı. Yine kışlanın mutfak ve diğer teferruat olan yer ve malzemeleri muntazam görünüyordu. Beyazıt İstasyonunda Ruslar tarafından yeni bir hat çalışmasının başlatılmış olduğu bilgisini veren Kazım Karabekir Paşa bu hattın Karaköse'ye kadar olan kısmında rayların döşenmiş olduğunu söylemektedir.

Karabekir Paşa'nın Beyazıt'ta dikkatini çeken bir diğer husus ta istasyonda bulunan ve kendisince daha önce Alay karargâhı olarak kullanılan binaların vali tarafından hükümet binası olarak kullanılması olmuştur. Beyazıt kasabasının yarım saat uzaklıkta ve tepede oluşu nedeniyle valinin hükümet binası olarak İstasyondaki güzel binaları kullanmasına Karabekir Paşa tepki göstermektedir. Valinin Beyazıt halkını medenileştirmek için şehri İstasyon civarına taşıma düşüncesine karşı çıkan Karabekir Paşa, İstasyonda yeterince bina olmamasından dolayı memurların ailelerini buraya taşıyamadıklarını, bu nedenle sabah gelip akşam tekrar tepedeki evlerine döndüklerini, bunun da memurların her gün sabah yokuş inip, akşam yokuş çıkmak zorunda kaldıklarını şikâyetle dile getirdiklerinden bahsetmektedir. Karabekir Paşa valinin bu uygulamasına "Kasabada güzel hükümet binası varken bu münasebetsiz kararı manasız buldum" sözleriyle memnuniyetsizliğini dile getirecektir.

²⁹ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

Karabekir Paşa valinin şehirde bulunan bir tekkenin de müridi olduğundan bahsederek, onun halkla birlikte zikirlerle gittiğini, kaba ve sofu bir şahsiyet olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Beyazıt gibi memleketin oldukça hassas ve nazik bir yerine daha akıllı ve yetkileri olan bir valinin gönderilmesini Ankara'dan istemiştir.

Kazım Karabekir Paşa Beyazıt'ta bulunduğu sürede İstasyonda bir vagon içerisinde görev yapmakta olan Bolşevik Rus Konsolosunu ziyaret etmiştir. Konsolusun şahsına ait olan ve tamamen Beyazıt ile ilgili fotoğraf koleksiyonundan bahsede Kazım Karabekir Paşa, konsolosun bu fotoğrafları Umumi Harp esnasında çekmiş olduğunu söylemektedir. Beyazıt'ın her tarafını resmeden bu fotoğraflarla Paşa'nın yakından ilgilendiğini gören Bolşevik Rus Konsolosu bu fotoğraf koleksiyonunu Kazım Karabekir Paşa'ya hediye etmiştir.

Kazım Karabekir Paşa bu Rus konsolosun Beyazıt'ta halen yapacağı bir iş olmadığını bilmektedir. Konsolosun bölgedeki aşiretlerle temas ederek, onlara yönelik propaganda yapmasını da hoş karşılamayan Paşa, konsolosun bu propaganda çalışmalarını boşa çıkartacak tedbirleri aldırıştır.

Kazım Karabekir Paşa'nın Beyazıt seyahati 17 Mayıs'ta tamamlanmıştır. Paşa aynı gün yine otomobille Iğdır'a geri dönmüştür.

1.4. Kazım Karabekir Paşa'nın Zibni ve Vezinköy Seyahati

Beyazıt'daki incelemelerini tamamlayarak 22 Mayıs günü Zibni'ye gitmek üzere otomobille yola çıkan Karabekir Paşa, yolun bozuk olmasından dolayı, seyahatinin bir kısmını da atla tamamlamıştır³⁰.

Kazım Karabekir Paşa'nın Zibni'ye gelmesi; kurmaylık kursuna devam eden stajyer subaylarla Kars'ın kuzey bölgelerine yapacağı "Kurmaylık Seyahati" nedeniyleydi. Bu nedenle kursa devam eden kurmay adayı subayları görevlerine başlatmak amacıyla Zibni'ye çağırılmıştı. Nitekim 23 Mayıs günü kurmay adayı subaylarla birlikte "Kutur Tepe'sine" çıkılmış ve burada yağmurlu ve fırtınalı bir havada bir tatbikat uygulamıştır³¹.

Kutur Dağı'nda Celal Köyü'ne gelen Karabekir Paşa, bu köyde de Sorhonlu halkından olan birkaç ev Kürt'ün bulunduğunu belirtmektedir. Aras vadisinde olduğu gibi bu bölgedeki köylerde de her çeşit ağacın olmadığını, her köyde en çok yüz kadar söğüt ve kavak ağacının bulunduğunu ifade etmektedir. Paşa'nın gözlemlerine göre bu köylerden çoğunda "üç dört bel kalınlığında suyun aktığı dereler bulunmaktaydı. Bu köylerde dereleri besleyen pınarların olmadığı ancak Sorhunlu'da çok güzel pınarların olduğu bilgisine de Paşa'nın anlatımlarından öğreniyoruz.

Kutur tepesindeki tatbikattan sonra Paşa ve stajyerler birlikte yemek yemiştir. Yemekten sonra da Pazarcık'a hareket etmiştir. Bu yolculukla ilgili Paşa "Sarı tepenin hemen batısından geçerek keseden geldik. Babasu deresini geçtik. Fakat Pazarcık'a yakın bataklık başladığından batıya dönerek Şatıroğlu-Pazarcık yoluna çıktık. İsabetsiz, İlerisi daha çok bataklık imiş. Bir mandıranın battığını köyde öğrendik. Kalkan ördekler burasının çok bataklık olduğunu bize göstermişti" diyerek Pazarcık ile ilgili bilgi vermiştir³².

25 Mayıs günü rüzgârlı ve güzel bir havada sabah erkenden Karabekir Paşa ve stajyer kurmay subay adayları ile birlikte, bir kılavuzun rehberliğinde Alaca Dağı'na çıkmıştır. Dağın

³⁰ Kazım Karabekir Paşa'ya göre Aras vadisinden kuzey sırtlara kağına ya da baş araba ile ancak mevcut yoldan gidilerek çıkılabilirdi. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

³¹ Kazım Karabekir Paşa bu konuyla ilgili olarak " *Stajyer efendilerle birlikte Kutur dağına çıktık. Burada bir mesele hallettirdim*" demektedir. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

³² K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066-1067.

“dumanlı” olarak adlandırılan en yüksek noktasına atlarla rahat bir şekilde çıktıklarını ve Arpaçay’a doğru yamaçları gezdikleri bilgisine veren Paşa’ya göre manzara müthişti. Buldukları yerden Ermenistan içleri ve Gümrü’nün mükemmel görüldüğünü belirten Karabekir Paşa Anı harabelerinin adeta ayakları altında olduğundan bahsetmiştir. 93 Harbi harekâtıyla ilgili raporları birkaç defa okuduğundan Muhtar Paşa’nın karargâhını da bulduğunu ve bu civarda bir de kaynak olduğunu söyleyen Paşa’nın bu sözlerinden, bölgeyi çok iyi tanıdığı sonucu çıkmaktadır. Karabekir Paşa’nın ifadesiyle buldukları yerden Iğdır, Erivan, Gümrü, Kars ve Çıldır Gölü görünüyordu. Havanın açık ve berrak olması uzak mesafeler ve yüksek dağların çok berrak ve güzel görüldüğü bilgisini veren Karabekir Paşa’ya göre Ararat(Ağrı) ile Alagez dağlarının manzaraları da doyulmaz derecede güzeldi³³.

Karabekir Paşa’nın Alacadağ’a stajyer kurmay adaylarıyla birlikte çıkmasının esbab-ı mucibesi de anlaşılmıştı. Şöyle ki; Paşa 93 Harbinin cereyan ettiği sahayı da gören bu yüksek tepede, stajyer kurmay adaylarına Muhtar Paşa’nın zaferini ve hezimetini anlatmıştır. Özellikle her tarafa hakim olan bu tepeden Rus ordusunun Türk kuvvetlerinin arkasına sarma hareketini nasıl yaptıklarını ve bu sarma hareketinden kurtulma ihtimali varken bunun değerlendirilmeyerek bir çok askerimizin esir düşmesini anlatmış ve stajyerlerden bu kuşatmadan nasıl kurtulacağına dair çözümler sunmasını istemiştir.

Karabekir Paşa’nın anlatımına göre buldukları mevkiden seyredilen güzel manzara karşısında öğle molası verilmiş ve bilahare de yemek yenmişti. Yemekten sonra buradan ayrılarak bir saatlik bir yolculuktan sonra Nalbant Tepe güneyindeki Gölpınar’a gelinmişti. Burada verilen kısa bir molanın akabinde yaklaşık bir buçuk saat süren bir yolculuk sonrası Vezinköy’e gelinmiştir. Karabekir Paşa Vezinköy’e gelindiğinde çadırlara geçildiği ve stajyer kurmay subaylara burada da bir vazife verdiğini söylemektedir³⁴.

26 Mayıs sabahı Vezinköy’de önce hafif bir kar ve sonrasında yağmur yağdığını belirten Karabekir Paşa, Burada da stajyer kurmay adaylarına “Kars’ın zaptından Vezinköy ve Yahnılar’daki harekâtı izah ve bir meselede hallettirdim” diyerek kurmay adaylarını bizzat olayların cereyan ettiği alanlara götürdüğü ve onlara orada askeri anlamda bazı meseleleri yerinde halletmeleri noktasında adeta imtihan ettiğini belirtmeye çalışmıştır.

Kars’a gitmek üzere Vezinköy’den ayrılan Paşa, seyahatinin bundan sonrasını otomobille sürdürecektir. Seyahat esnasında yağmurun çok hızlandığını ve Kars’a gelinceye kadar çok ıslandıklarını söyleyen Kazım Karabekir Paşa, üstlerini başlarını kuruyup, biraz da dinlendikten sonra İstasyon civarındaki askeri hastaneyi teftiş etmiştir. Aynı gün öğleden sonra Kars’tan ayrılan Paşa, bu yolculuğunu trenle yapmış ve aynı gün öğleden sonra saat 14.00 gibi Sarıkamış’a gelmiştir.

Böylece Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın 13 Mayıs 1922 günü Sarıkamış’tan başlayan bu teftiş amaçlı seyahat 26 Mayıs 1922 günü yine Sarıkamış’ta sona ermiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında Rus işgalinden ve 1920 sonlarına doğru da Ermeni işgalinden kurtardığı Kars, Beyazıt, Iğdır, Sarıkamış gibi doğu şehirlerine olan ilgisi ve desteği her dönemde var olan Kazım Karabekir Paşa, 14-22 Mayıs 1922 tarihleri arasında Iğdır ve civarına bir tetkik seyahatine çıkmıştır.

³³ K. Karabekir, *Günlükler*, C. 2, s. 795.; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1067.

³⁴ K. Karabekir, *Günlükler*, C. 2, s. 795.; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1067.

Bu seyahati esnasında Kazım Karabekir Paşa Iğdır, Beyazıt ve Kağızman başta olmak üzere civardaki birçok şehir ve kasabaya uğramıştır. Bu tetkik seyahatinde öncelikli olarak askeri birlikler teftiş edilmişse de, Paşa gittiği yerlerde vali ve kaymakam gibi mülki yöneticiler ile belediye başkanları gibi yerel yöneticiler ile görüşmüştür.

Bu seyahati esnasında uğradığı yerlerde özellikle okullar ile ilgilenen Karabekir Paşa, gördüğü aksaklıkları ve yanlışlıkları ilgilileri uyarmak suretiyle düzeltme yoluna gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaptığı gibi Milli Mücadele yıllarında çocuklarla, özellikle okulda okuyan talebe çocuklarla yakından ilgilenmiş, onlara bizzat kendisinin yazmış olduğu Türk Yılmaz, Çocuklar Ordusu ve Küçük Süvari marşlarını öğretmeye çalışmıştır.

Halkın da çok yakından tanıdığı ve Şarkın Fatih unvanını verdiği Kazım Karabekir Paşa tetkik amacıyla gittiği yerlerde halkla da iç içe olmuş, onların meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Yaptıklarıyla halkın muhabbetini ve takdirini kazanmıştır.

Yine bu tetkik seyahati esnasında Beyazıt'ta olduğu gibi Bolşevik Rus Konsolosunun o civardaki aşiretlere yönelik yaptığı propaganda faaliyetlerini tasvip etmemiş, bunları tehlikeli bulmuş ve bu çalışmaların sonuçsuz kalması için gereken tedbirleri almıştır.

Yine bu teftiş seyahatinin son kısmında yani Zibni ve Vezinköy'de bulunduğu günlerde kumandanlığını yaptığı Doğu Ordusu bünyesindeki stajyer kurmay adaylarını 93 Harbi'nin cereyan ettiği harp sahalarına götürmüş ve orada Türk Ordusu'nun Rus ordularına karşı kazandığı zafer ve uğradığı büyük mağlubiyetle ilgili izahatta bulunmuş ve kurmay adayı olan subayların fikir ve düşüncelerini onlara belirli vazifeler vererek öğrenmeye çalışmıştır.

Kazım Karabekir'in sorumluluk sahası içerisinde bulunan Iğdır, Kağızman, Beyazıt, Zibni ve Vezinköy civarına yaptığı bu tetkik seyahati Milli Mücadelemizin devam ettiği ama Doğu Anadolu'da büyük ölçüde asayiş, huzur ve sükûnun sağlandığı bir zaman diliminde gerçekleşmesi bakımından dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Karabekir, Kazım, *Hayatım*, Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- Karabekir, Kazım, *Günlükler(1906-1948)*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kâzım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- Köstüklü, Nuri, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.,
- Uzundere, Ali Eşref, *İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 2002.
- Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Makaleler

- Akandere, Osman, “Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Y. 2002, Konya, ss. 248-309.
- Derinsu Dayı, Esin “Elviye-i Selase/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, ss. 245-261.
- Sarıçoban, Gülay, “Kazım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Mart 2017, ss. 137-157.
- Semiz, Yaşar, “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, ss. 191-209.
- Tansü, Yunus Emre, Zeynel Abidin Polat, “ Kazım Karabekir Paşa’nın Diplomat Kişiliği ”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 24, Issue 25, 2018, ss. 5448-5457.

Ansiklopedi

- Küçük, Cevdet, “Kâzım Karabekir(1882-1948)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25.